

Hlaváčková Ludmila

Pokus o školení ošetřovatelek v pražské všeobecné nemocnici ve 40. letech 19. století

Abstract: *The professional education of nursing staff in Bohemia started initially at the convents of the order of Merciful Brethren. The first case was documented in 1745 in the city of Valtice. However, most of the nursing staff remained without formal education. The nursing personnel at the Prague General Hospital, which was founded in 1790/91, did not have an opportunity to undergo a professional training long into the 19th century. This paper describes the first attempt to introduce a formal professional schooling of the nursing staff in the General Hospital in Prague. The idea was proposed by prof. assoc. J. G. Riedel at the beginning of 1845. Nevertheless this initial plan was not put into practice probably as result of financial difficulties.*

Key words: *nurse – history – formal education in nursing – 19th century*

Zajištění odpovídající ošetřovatelské péče je problémem táhnoucím se nepřetržitě historií této tolik důležité, leč často málo doceňované a oceňované činnosti. Je nesporné, že největší pozornost jí byla věnována v církevních zařízeních. Připomeňme alespoň řád milosrdných bratří, založený v roce 1537 v Granadě, jehož prioritou byla péče o nemocné. Všichni řádoví bratři se museli naučit ošetřovat nemocné. V Praze působili Na Františku od prosince 1620, avšak již v roce 1605 začali pracovat ve špitále ve Valticích. Zde také byla v roce 1745 založena dvouletá chirurgická a ošetřovatelská škola, zrušená státem v roce 1854. Během stodesetileté existence vyškolila přes 500 ošetřovatelů.¹

Také první iniciativa přednášet na pražské lékařské fakultě ošetřovatelství vyšla od bývalého člena řádu milosrdných bratří, Václava Joachyma Vrabce (1740-1805), který v roce 1786 požádal o povolení veřejných univerzitních přednášek pro ošetřovatele nemocných, muže i ženy. Jeho žádost však byla zamítnuta. V letech 1796-1808 ohlašoval pak přednášky o umění uchovávat si zdraví, o fyzické výchově dětí a o ošetřovatelství Antonín Holý (1752-1832), sekretář lékařské fakulty. Přednášet chtěl mužům i ženám, ale gubernium

¹ Anna KARMASÝNOVÁ, *Z historie nemocnice milosrdných bratří ve Valticích*, Praktický lékař 53, 1973, s. 904-906.

ženám účast na přednáškách nepovolilo.² O nemocné v necírkevních lůžkových zařízeních tedy v oné době pečovaly osoby zcela neškolené.

Tak tomu bylo i v nových zdravotních ústavech ve velkých městech rakouského soustátí, které byly zřizovány podle tzv. direktivních pravidel, vydaných Josefem II. v roce 1781. Pro ně bylo třeba získat neprodleně nemalý počet ošetrovatelského personálu.

Pražská všeobecná nemocnice byla otevřena na přelomu let 1790/91. 11. listopadu 1790 vyšla česko-německá „Zpráva od cís. král. českého gubernium o dokonaném všeobecném domě nemocných a rozumu zbavených“ (byla uveřejněna i v Prager Staats- und gelehrte Nachrichten), která na 12 stranách podrobně informovala veřejnost o otevření tohoto nového zdravotnického zařízení.³

O ošetrovatelské službě se zde dozvíme málo - pouze to, že všem nemocným se dostane „bedlivé ošetřování“. Od samého počátku bylo však zřejmé, že získat dostatek osob, které by se této službě věnovaly, nebude vůbec snadné. Dvorský dekret z 18. září 1788 doporučoval v zájmu maximální šetrnosti získávat ošetrovatelský personál a nižší sluhy (!) mezi chovanci zrušených špitálů a laickými bratry z rozpuštěných klášterů. Neměly to být osoby starší čtyřiceti let.

Ošetrovatelé a ošetrovatelky (Wärter, Wärterinen, česky hlídači někdy obsluhovači) měli dnem i nocí všestranně pečovat o pacienty dle pokynů lékařů či ranlékařů, podávat jim jídlo, starat se o jejich čistotu ale také o čistotu nemocničních pokojů – tedy byli zároveň i uklízeči. Bydleli v nemocnici, spali přímo v pokojích nemocných, nemocnici mohli opustit jen se svolením. Tehdy se patrně nikdo nepozastavoval nad tím, že při stejných povinnostech byl vyměřen prvním ošetrovatelům ve všeobecné nemocnici měsíční plat na 7 zl., ošetrovatelkám pak o zlatý méně. Z počátku nedostávali stravu, ale tato situace byla neudržitelná a proto brzy začali dostávat v naturáliích polévku, maso, příkrm a peněžní příspěvek na chléb.⁴

Všeobecná nemocnice začala přijímat pacienty začátkem ledna 1791. V té době měla na 300 patientských lůžek, 34 ošetrovatelských, ale přijato bylo jen deset ošetrovatelů a deset ošetrovaterek. Byli rozdělováni na pokoje podle počtu lůžek (ve velkých měli být dva), ale velmi záhy se ukázalo, že jejich počet je naprosto nedostatečný. Získávat další ošetrovatele a ošetrovatelky nebylo snadné, zájem o těžkou ošetrovatelskou službu byl

2 Eva ROZSÍVALOVÁ, *K počátkům výuky ošetrovatelství v Praze*, Praktický lékař 46, 1966, s. 75-76.

3 Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790-2000*, Praha 2001, s. 13-14.

4 Národní archiv(dále NA) ČG Normalienbuch anno 1788 II., Nr.405, 18.9.1788. Tadeáš BAYER, *Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten in der königl. böhmischen Hauptstadt Prag*, Prag 1793, s. 59-60.

nevelký. Snahy o zvýšení jejich platů, nebo alespoň poskytování peněžní náhrady místo nevalné nemocniční stravy se nesetkávalo s porozuměním nadřízených úřadů.⁵

Pražský lékař Jan Teobald Held (1770-1850), známý mj. z Jiráskova F. L. Věka, který pracoval několik let ve všeobecné nemocnici jako primář (1806-1814, 1822, 1826) líčí ve svých pamětech ošetřovatelskou službu v tomto ústavu velmi expresivně. Patrně správně předpokládal, že většina ošetřovatelského personálu se věnovala tomuto povolání pouze proto, že nenalezli jinou obživu. Byli to dle něho zchudlí zedníci, nádeníci, dřevaři a jiná „cháзка“, kterou bylo třeba zhumanizovat a naučit péči o nemocné. Uznával, že těžko žádat dobrou službu od přetížených ošetřovatelů. Na sály s 20-30 pacienty byli dva ošetřovatelé na den i noc za mzdu, o níž se říkalo, že i draní peří je výnosnější. Zvláště odsouzeníhodný byl dle něho způsob mimořádných odměn za každého zemřelého pacienta, který nemotivoval snahu ošetřovatelů přispět k jeho uzdravení. Zdůrazňoval, že v nemocnici u milosrdných, kde působil mnoho let jako nemocniční fyzik, se naopak odměňovali ošetřovatelé, kteří se zasloužili o uzdravení pacientů.⁶ V archivních pramenech jsem našla doklad, že ošetřovatelé dostávali v roce 1813 5 zlatých ročně jako tzv. „Funeralentschädigung“ (pohřebné) a tato tradice byla zachovávána i v dalších letech. Na rozdíl od přísné kritiky dr. Helda můžeme tyto odměny považovat za snahu odměnit ošetřovatele za mimořádnou námahu s pojenou s úmrtím pacienta.⁷

Nedostatek ošetřovatelů rychle vzrůstal v souvislosti se stavebním rozšiřováním nemocnice a růstem počtu lůžek. Známy autor lékařské topografie Prahy, Dr. A. Stelzig (1783-1856), napsal v roce 1824, že ošetřovatelů bylo ve všeobecné nemocnici strašně málo a že zkušenost ukázala dávat při přijímání přednost ženám, které se k ošetřování hodí mnohem lépe. Také v lékařské topografii Prahy, kterou vydal prof. J. Krombholz v roce 1837 se dočteme, že muži sloužili už jen na mužském dermatovenerologickém oddělení. Krombholz se zmiňuje i o tělesných trestech pro ošetřovatelský personál, ale ty už nejsou uvedeny v podrobných instrukcích vydaných 18. října 1835 pro zdravotníky všech kategorií ve všeobecné nemocnici a ostatních novoměstských zdravotních ústavech.⁸ „Předpisy k zachování pro hlídače ve všeobecné nemocnici v Praze“ ve 41 bodech znovu vypočítávaly všechny povinnosti ošetřovatelského personálu (v němčině důsledně Krankenwärter, v češtině vedle hlídači opět též obsluhovači), který nadále měl vedle nepřetržité péče o nemocné plnit povinnosti uklízečů. Je zřejmé, že gramotnost nebyla

5 NA ČG Publ. 1806-1815, 90/9 kart. 5453, žádost ředitelství nemocnice adresovaná guberniu z 3.12.1808.

6 Ludmila HLAVÁČKOVÁ-KRATOCHVÍLOVÁ, *Jan Teobald Held 1770-1850*, Praha 1972, s. 59-60.

7 NA ČG Publ. 1806-1815, 90/9 kart. 5460, přípis z 11.6.1813.

8 Franz X. Alois STELZIG, *Versuch einer medizinischen Topographie von Prag II.*, Prag 1824 s. 274; Vinzenz Julius KROMBOLZ, *Topographisches Taschenbuch von Prag*, Prag 1837, s. 434-437.

u těchto pracovníků vyžadována, měli se s instrukcemi seznámit buď přečtením, nebo tím, že jim budou čteny. Za zmínku také stojí, že se mluvilo o pracovnících mužského rodu, ačkoliv jak uvedeno výše, byly v této době přijímány už téměř výhradně ženy.⁹

V roce 1836 se obrátilo ředitelství nemocnice s naléhavou výzvou na gubernium (nejvyšší zemský úřad, do jehož kompetence spadaly i záležitosti zdravotní), aby neprodleně publikovalo v úředním listu Prager Intelligenzblätter zprávu, že všeobecná nemocnice potřebuje přijmout nové ošetřovatele a vedle toho mělo být vytištěno 350 kusů vývěsek se stejnou informací, které měly být vylepeny na nároží pražských ulic.¹⁰ Výzva patrně situaci nevyřešila, neboť za necelé dva roky adresovalo ředitelství nemocnice guberniu další přípis, v němž podrobně popisovalo neudržitelný stav ošetřovatelské péče ve všeobecné nemocnici: počet ošetřovatelského personálu je omezen na nejnútnejší potřebu, ani všechny pokoje nemají vlastní ošetřovatele. Mnozí z nich jsou často naprosto vyčerpaní, když třeba 3 dny a noci mají hlídat pacienta po těžké operaci, pacienti často zůstávají bez dohledu, když ošetřovatelé se musí starat o jídlo, úklid atd. Bylo by třeba najmout alespoň tři rezervní ošetřovatele, kteří by zaskakovali dle potřeby na různých pokojích. Zatím jsem nenašla doklad, zda bylo této žádosti vyhověno.¹¹ Rovněž tak nevíme, jak reagovalo gubernium na naléhavou žádost ředitelství nemocnice z počátku roku 1842 o zvýšení platů ošetřovatelského personálu. V této žádosti bylo zdůrazněno, že zvýšení požadují všichni primáři v nemocnici proto, aby se mohla najímat „schopná individua“, povzbudit stávající ošetřovatelský personál a umožnit trestat špatné ošetřovatele snížením mzdy.¹² Ke zvýšení mezd zřejmě nedošlo.

Z uvedeného je možno si učinit představu o odborné úrovni ošetřovatelské péče ve všeobecné nemocnici. Přednostové klinik a oddělení si byli její nevyhovující úrovně vědomi, avšak o zásadní zlepšení tohoto stavu se pokusil na sklonku roku 1844 až J.G. Riedel (1803-1870), první docent psychiatrie v rakouské monarchii (1841), primář a ředitel pražského ústavu choromyslných (1837-1851), v letech 1848-1851 zároveň i ředitel všeobecné nemocnice. Riedel byl osobností nadanou ohromnými odbornými i organizačními schopnostmi. Vymohl mj. stavbu nové budovy pro choromyslné (1844) v zahradě u kostela sv. Kateřiny (dodnes sídlo psychiatrické kliniky 1. LF UK). Posléze byl jako mezinárodně uznávaná kapacita v oblasti zdravotnického ústavnictví povolán do Vídně (1851) aby zde řídil ústav choromyslných.¹³

9 NA ČG Normalienbuch für das Jahr 1835 II, Nr. G 41473, 18.10. 1835.

10 NA ČG Publ. 1836-1840, 95/2-3 kart. 1352, 12.10.1836.

11 Dtto přípis z 15.7.1838.

12 NA ČG Publ. 1841-1855, 34/4/14, kart.2858, přípis z 20.1. 1842.

13 Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348-1939 II. L-Ž*, Praha 1993, s. 103-104; Eugen VENCOSKÝ, *Sto let české psychiatrické kliniky v Praze 1886-1986*, Praha 1987, s. 31-40.

Riedlův návrh se zatím nepodařilo v Národním archivu nalézt, avšak jeho obsah je znám z jiných dochovaných archiválií. Zatím jsem našla první zmínku o celé akci z 7.3.1845, kdy tehdejší ředitel všeobecné nemocnice, profesor teoretického lékařství lékařské kliniky pro ranlékaře, F.W. Nusshard (1783-1847) sdělil guberniu, že primář Riedel navrhl zřídit ve všeobecné nemocnici ošetřovatelskou školu.¹⁴ K návrhu došlo zřejmě koncem roku 1844.

Riedlův návrh lze nejlépe zrekonstruovat z konceptu přípisu ředitelství nemocnice guberniu z 10.4.1845. Zdůrazňuje se v něm nutnost vzdělaného ošetřovatelského personálu nejen pro nemocnici, ale i pro soukromé pacienty, kteří se patrně obraceli na nemocnici, když potřebovali domácí ošetřování. Snahy zlepšit ošetřovatelskou péči zvýšením mezd a remuneracemi nepřineslo kýžený výsledek. Proto by se měla zřídit ošetřovatelská škola, podobná byla v berlínské nemocnici Charité již v roce 1832. Přednášky, veřejně ohlášené, by se konaly ve všeobecné nemocnici v neděli a ve volných dnech. Přijímání uchazeček mělo probíhat za přítomnosti ředitele nemocnice a primáře příslušného oddělení. K vhodnosti uchazeček se měly vyjadřovat i policejní úřady. Podmínkou přijetí byl mj. závazek, že absolventky školy se budou věnovat ošetřovatelské činnosti ve všeobecné nemocnici, případně u soukromých pacientů. Teoretická výuka měla být minimální (přednášky 2x týdně), těžiště mělo spočívat v denním praktickém výcviku u lůžek pacientů. Ten by probíhal v době, kdy řádné ošetřovatelky měly vycházku. Frekventantky měly být využívány k bezplatné ošetřovatelské službě v nemocnici za stravu. Teoreticko-praktický kurz neměl trvat déle než tři měsíce. Absolventky měly obdržet vysvědčení poté, co složily zkoušku za přítomnosti ředitele nemocnice, primářů a správce nemocnice. Tím se měla zvýšit vážnost ošetřovatelského stavu. V závěru přípisu se konstatovalo, že všichni primáři nemocnice se zřízením školy souhlasili, vedení nemocnice soudilo, že vyučovat by měli sekundáři-chirurgové, kteří nejvíce znali ošetřovatelskou praxi. Dochoval se i koncept odpovědi protomedika Ignáce Nádherného (1789-1867), tedy zástupce gubernia ve věcech zdravotních. Nutno připomenout, že podobně jako Riedel, i Nádherný patřil k osobnostem velkého formátu. Ve svých funkcích nejvyššího představitele zdravotnictví v Čechách a zároveň ředitele lékařských studií na pražské univerzitě měl velké zásluhy o povznesení úrovně veřejného zdravotnictví i lékařské fakulty bez ohledu na to, že několik zásadních pokrokových reforem se mu nepodařilo prosadit. Neudiví nás proto, že Riedlův návrh velmi podporoval, ale podle jeho názoru neměla být svěřena výuka jen druhým sekundárním chirurgům, ale lékařům jednotlivých oddělení.¹⁵

14 NA ČG Publ. 1841-1855, 34/5/5, 34-55, kart. 2858.

15 NA ČG Publ. 1841-1855, 34/5/5, kart. 2858, přípis z 10.4.1845.

Z neúplně dochovaných archiválií je zřejmé, že o zřízení školy se v nemocnici živě diskutovalo. Informace o tom máme především v elaborátech ředitele nemocnice Nussharda adresovaných guberniu. V červnu 1845 sděloval, že všichni lékaři nadále souhlasí se zřízením školy, lišili se ale v názorech na náplň výuky. Chirurg prof. František Piřha (1810-1875) a porodník prof. Antonín Jungmann (1775-1854) zdůrazňovali nutnost převážně praktické výuky, pro teoretickou nebyly ani vhodné učebnice. Jungmann připomínal své zkušenosti s výukou porodních babiček. Velmi obtížné bylo všem získat dost neplatících frekventantek ošetrovatelské školy, zvláště měly-li to býti osoby vhodné. Rozdílné názory byly také na délku kurzu od 14 dnů po čtyři týdny. O třech měsících se zřejmě již přestalo uvažovat. Nusshard také upozorňoval na dobré zkušenosti se školením ošetrovatelského personálu v církevních nemocnicích – u milosrdných bratrů, alžbětinek a šedých sester.¹⁶

Další zevrubný přípis o přípravách na zřízení ošetrovatelské školy zaslal Nusshard guberniu v září téhož roku. V něm se již konkrétně psalo o přijetí výpomocných ošetrovatelk za stravu a poloviční plat, které by byly žákyněmi školy a zároveň sloužily. Dvě měly být na interní klinice, po jedné na chirurgické a oční klinice, na gynekologickém a plicním oddělení. Dalších pět mělo sloužit na ostatních odděleních nemocnice. Počítalo se tedy s jedenácti posluchačkami v prvním kurzu, získány byly zatím tři. Vyčíslovaly se finanční částky, které by tato akce vyžadovala, konkretizovaly se kategorie budoucích vyučujících a byla vyjádřena naděje, že je pouze otázkou času, kdy se ošetrovatelská škola v pražské všeobecné nemocnici otevře.¹⁷

Poslední nalezený dokument – koncept jakéhosi přípisu či zápisu z nějakého jednání je z 1. října téhož roku - polemizuje s navrhovanými finančními částkami a hledá úspory.¹⁸ K otevření školy nedošlo nepochybně z důvodů ekonomických.

Naděje k otevření ošetrovatelské školy ve všeobecné nemocnici přinesl – jako v mnoha jiných případech – revoluční rok 1848. Připomeňme, že v tomto roce stál v čele všeobecné nemocnice jako její ředitel sám J. Riedl. Dochoval se jeden z jeho přípisů guberniu z června 1848, v němž zevrubně popisuje poměry ve všeobecné nemocnici a navrhuje různá zlepšení. V oddíle věnovaném ošetrovatelské službě konstatuje zvýšení její úrovně v poslední době, (do služby se hlásí i „vzdělaná individua“), zdůrazňuje ovšem potřebu zvýšit mzdy a zavést více mzdových kategorií, k čemuž měla přispět ošetrovatelská škola navrhovaná v roce 1845. Doufal, že bude znovu obnoveno jednání o ní.¹⁹ Jeho naděje

16 Tamtéž, přípis z 14.6.1845.

17 Tamtéž, přípis z 9.9.1845.

18 Tamtéž, přípis z 1.10. 1845.

19 NA ČG Publ. 1841-1855 34/5/ 39-55, kart. 2858, přípis z 26.6. 1848.

však byly marné. Uplynulo ještě více než čtvrt století, než se u nás začaly školit laické ošetřovatelky.

Z této krátké exkurze do historie našeho ošetřovatelství vyplývá, že zásadní problémy jsou věčně živé a přetrvávají z pokolení do pokolení. Těžká, náročná a odpovědná služba, málo peněz, málo uchazeček, složité otázky spojené s jejich profesním vzděláváním a výchovou.

Summary

An Attempt to Train Nurses at the General Hospital in Prague in the Fourth Decade of 19th Century

The research is based on archival resources from the National archives in Prague. The professional education of the nursing staff in Bohemia started initially at the Merciful Brethren hospitals. The first documented course took place in 1745 in Valtice. However, this was not a common occurrence. Even the paramedics at the Prague General Hospital, which was founded in 1790-1791, remained for very long period without a formal professional training. Their job was difficult, plagued with a low social status, and had no appeal to potential applicants. The negotiations about possible increase of salary remained mostly unsuccessful.

Physicians at the General Hospital were aware of the alarming situation and therefore they embraced

the idea of prof. assoc. in psychiatry J. G. Riedel, who proposed establishment of a nursing school as a part of the General Hospital. The plan was discussed during the spring of 1845 and tackled several issues. Among other things considered for potential school was the length of the course (from 14 days to three months), as well as chief topics, which were supposed to be the main focus of the training. Teachers should have been physicians and surgeons from the General Hospital.

Unfortunately, this 1845 plan ran into financial difficulties and failed to render any results. Three years later the second attempt to establish the school was unsuccessful as well.